

ISSN 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 2

Bahar 2005

OSMANLI'DA "ŒEHİR" VE ŒEHİRİ GELİŒTİREN UNSURLARDAN
BİRİ OLARAK AYANLAR: VIDİN VE RUSÇUK ÖRNEĞİ
(18.YÜZYIL)

Nagehan ÜSTÜNDAĐ

Özet

Bu çalışmada, Œehir tarihi araŒtırmalarında kavram kullanımına ve içeriğine vurgu yapılarak, 18. yüzyılda Osmanlı Balkanlarındaki Vidin ve Rusçuk Œehirleri örneğinde Œehir gelişimine ayanların katkısı ele alınmaktadır. Yaşayan bir organizma olarak Œehirlerin, içinde barındırdığı insanların tercihlerinden, yaşam Œekillerinden nasıl etkilendiği konusunda bir örnek gösterilemek amacıyla, 18. yüzyılda taŒrada egemen olan ayanların Œehirlerindeki faaliyetleri ele alınmaktadır. Bu amaca uygun olarak 18. yüzyıl sonunda Vidin'de egemen olan Pazvantoğlu Osman ve Rusçuk'ta egemen olan TirsinikliĐlu İsmail'in faaliyetleri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Œehri, Vidin, Rusçuk, ayan, Pazvantoğlu Osman, Tirsinikli İsmail, Osmanlı Balkanları, 18. yüzyıl Osmanlı, Osmanlı ayanları

The "Ayans" in the Otoman Empire as an Element in the Development of Urbanization and Cities: The Vidin and Rusçuk Example (Eighteenth Century)

Abstract

In this paper, the contributions of the local notables to city development, in the cases of Vidin and Ruse in the Balkans in the 18th century, is examined emphasizing the concept of city and its content in the studies of city history. From this point of view, as a living organism how the city is affected by her own inhabitants' choices or life styles is examined. Therefore the activities of the local notables who were dominant power in the provinces during the 18th century are studied. In order to comprehend the evolution of Balkanic cities, the activities of Pazvantoğlu Osman of Vidin and Tirsinikli İsmail of Ruse who were powerful *ayans* (local notables) within their regions are analyzed respectively.

Key words: Otoman city, Vidin, Ruse, local notable, Pazvantoğlu Osman, Tirsinikli İsmail, Ottoman Balkans, 18th century Ottoman, contribution of local Ottoman notables.

Giriş

Sözlük tanımına bakıldığında, “nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı”¹ şehirdir. Günümüzde bir yerin şehir olarak adlandırılabilmesi için o yerleşim biriminin belli gruplar ya da kurumlar tarafından belirlenen kriterlere uygun olması gerekmektedir. Bu kriterler tanımlamayı yapan kişiye ya da gruba göre değişmektedir. Kimileri tanımlamanın temelinde nüfusu koyarken, kimileri ekonomik faaliyetlerin yapısını ön plana çıkarmaktadır. Ancak her tanımlamada olduğu gibi, belli kriterlere dayanan bu çerçeveler var olan yapının bazı özelliklerini ön plana çıkartan, fakat genel anlamda dinamik bir yapıyı anlamlandırmak adına kısıtlayan, donduran, statikleştiren bir özellik taşırlar. Nitekim, şehir tanımlarının ve dolayısıyla tartışmalarının düğümlendiği nokta tam da burası olmaktadır. Şehrin hangi parametreyle tanımlanacağı, ilgili parametreye dair veriler için hangi zaman diliminin esas alınacağı ve benzeri sorular net karşılıklar bulamamaktadır. Bunun en belirgin örneklerinden biri, Weberci şehir anlayışı ile bu anlayışa karşı çıkanlar arasında yaşanan tartışmadır. Weber, şehri, içinde ikamet edenlerin kendilerine has kollektif bir kimlik ruhuna sahip oldukları özerk bir cemaat olarak tanımlayıp, bu tip bir yapının ancak Batı topluluklarına has olduğunu, dolayısıyla da “şehir” denildiği zaman anlaşılması gerekenin Batı şehri olması gerektiğini iddia eder. Karşıt görüş, bu dışlayıcı yaklaşımı şiddetle reddeder. Aslında burada tartışılan, standart bir ölçüte göre bir mekanın şehir olup olmadığı değil, ölçütün kendisinin ne olacağıdır ve bu açıdan bakıldığında iki tarafın da tezleri anlaşılabilir gözükmektedir.

Bu çalışmada genel olarak amaçlanan bir şehir tanımı yapmak ya da yapılmış tanımlar üzerine bir tartışma yürütmekten çok; şehrin, insanları, mekanları, ve gündelik rutinleriyle yaşayan bir organizma olduğunu ve bu organizmanın pek çok unsur tarafından şekillendirildiğini, geliştirildiğini örneklendirebilmektir. Çalışmanın odak noktasını ise, 18. Yüzyıl Osmanlı Balkanları’nda ayanların kent gelişimine katkıları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda 18. yüzyılda Tuna boyunda hakim olan iki önemli ayanın, merkez bölgeleri olan Rusçuk ve Vidin çalışma konusu için örnek olarak alınacaktır.

¹ <http://tdk.org.tr/tdksozluk/SOZBUL.ASP?GeriDon=0&EskiSoz=&kelime=%FEehir>

Şehir - "Osmanlı" şehri

Şehir, şehirlilik, şehir kültürü gibi, "şehir" kavramının merkezinde olduğu araştırma ve çalışmalar incelendiğinde, ortak bir kanının hemen hemen tartışılmaz bir gerçekmişçesine kabul edildiği görülmektedir: Şehir, Batı şehridir. Bununla kastedilen, bir çalışmada şehir kavramının kullanıldığı hemen her yerde öncelikle Batı şehirlerinin algılanmasının beklenmesi, kastedilen başka bir kültürün şehriyse bunun İslam şehri, Osmanlı şehri, Çin şehri, Arap şehri gibi ibarelerle açıkça vurgulanıp belirtilmesidir (Armağan 1999:536). Bu durumun, yakın zamana kadar, şehre dair yapılan çalışmalarda sosyologların ağırlıkta olmasından ve dolayısıyla da, sosyoloji biliminin kavramlarıyla şehrin tanımlanmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Sosyologların bu çalışmalarına en büyük etkiyi, bu bilimin öncülerinden Max Weber'in konu hakkındaki tanımlamaları, koyduğu ölçütler ve çözümlenmeleri yapmıştır. Weber'in konu hakkındaki görüşleri şu şekilde özetlenebilir²: Ekonomik açıdan tanımlamak gerektiğinde şehir, geçimlerini tarımdan çok ticaret ile sağlayan insanların yerleşim yeridir. Weber, ekonomik açıdan şehirleri üçe ayırır; üretici, tüketici ve ticari şehirler. Mevcut olan şehirlerin hemen hemen tamamı, bu üç tipin karması halindedir. Siyasal açıdan ise şehir, "özel siyasal ve idari bağlantılara sahip kısmen özerk bir topluluk, bir "cemaat" olarak düşünülmelidir". Burada vurgu yapılan kavram siyasal özerkliktir. Weber ideal şehrin nasıl olması gerektiği hususunda ekonomik ve siyasal kriterleri birleştirerek beş temel özellik belirler:

Bu şehirde mutlaka bir kale bulunmalıdır.

Şehrin bir pazarı olmalıdır.

Kendine ait bir mahkemesi ya da kanunu olmalıdır.

Şehrin kendi kanunlarına uygun " özerk bir toplumsal ilişki biçimi" olmalıdır.

Şehir sakinlerinin katıldığı bir seçimle başa gelen otoriteler/kişiler tarafından yönetilebilir olmalıdır (Armağan 1999:537).

Aslında Weber'in ideal şehir olarak sunduğu model ve bu şehri tanımlamak için ortaya koyduğu kriterler, kendisinin de içinde yaşadığı "Batı" şehrinde başka bir şey değildir. Denilebilir ki Weber, toplum çözümleme-

² Weber'in şehir tanımı ve çözümlenmeleri için bkz. Weber (1958).

sinde kullandığı ilerlemeci metodu şehri çözümlerken de kullanmış ve şehir evriminin nihai ve ideal sonucunun Avrupa kenti, Batı kenti olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle, Weber’ci yaklaşım, “...İslami ve diğer Avrupa dışı kentsel yığılmaları, normlara uygun Avrupa kentiyle zıtlık içinde, belirgin kentsel kültür geleneğinden yoksunlukla karakterize eder. Ortadoğu şehirlerinin Avrupalı hatta klasik Yunan ve Romalı benzerlerinin sahip olduğu siyasi özerklikle değil bir emperyal iktidarın bürokratik temsilcilerince -.....- yönetildiğini iddia eder. Dahası Müslüman şehirlerinde, kente özgü bir kimlik yaratma çabası içinde ortak bir çıkar etrafında birleşmekten çok birbirleriyle rekabet eden farklı kabile ve aşiretler ikamet” (Eldem 2003:1) etmektedir der.

Weber’in özgün olmamakla ve statik bir yapıyı sürdürmekle itham ettiği Batı-dışı şehrin, yaşayan bir organizma olarak ele alındığında hiç de bu tanıma uymadığı görülür. Bunun en somut örneğini çalışmamızın da konusunu teşkil eden “Osmanlı” şehrinde görmek mümkündür. Kendine has özellikleri ve kültürü ile Osmanlı şehri, İslam şehri ile her noktada eşit olmamakla birlikte, yine de temel nitelikleri bakımından İslam medeniyetinin mirasını taşıyan, yürüten ve bir çok noktada yeniden üreten bir sentez olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımından İslam şehrinin temel niteliklerini anlatmak, Osmanlı şehrinin anahtar kavramlarına ulaşmamıza imkan tanıyacaktır.

Her şeyden önce, İslam şehri, her sosyal tabakadan, milletten ve inançtan kişilerin aidiyet duygusuyla bir arada yaşadığı bir yerleşim birimidir. Dolayısıyla yurttaşlığın temel prensiplerinden olan bir arada yaşama arzusu ve becerisi neredeyse batılı çağdaşlarından bile daha gelişkindir. İslam dininin yapısal özelliklerinden biri olan hoşgörü, bu kültürün yarattığı şehirlere de damgasını vurmuş ve Müslüman ile Gayrimüslimin bir arada yaşayabildiği bir platform oluşturmuştur. İnalçık’ın İstanbul üzerinden konuya ilişkin yaptığı tesbit bu durumu çok iyi özetlemektedir: “*The Islamic ideal, as reflected in the tolerant outlook of Ottoman society, was easily reconciled with social and economic reality, so that from the very beginning Muslims and non-Muslims worked side by side in the commercial districts and even (at first) lived intermingled in residential areas; non-Muslims, in commercial dealings among themselves, would resort to the kâdi, and a feeling of “fellow-citizenship” of the cosmopolitan capital transcended distinctions of religion and origin.*” (İnalçık 1978:226).

Weber’in ve takipçilerinin Batı-dışı şehirler, özellikle de İslam şehirleri hakkındaki bir başka iddiası ise İslam’ın şehir planlamasına herhangi bir yenilik getirmediği, düzgün işleyen bütün yapılanmaların antik şehir modellerinden alındığı, daha doğrusu taklit edildiği; bu modellere yapılan İslami

eklemelerince şehir kavramına yeni bir şey katmadığı, hatta şehir yapısını ve kültürünü "bozduğu" yönündedir (Armağan 1999:540). Bunun en açık ispatı da İslam şehrinin fiziksel yapılanmasındaki tercihler olarak gösterilir. Batı'daki örneklerinin aksine, İslam kentini karakterize eden unsur dar ve dolambaçlı yolları, çıkmaz sokakları, bir Batılı'ya günümüzde bile kaotik gözükken pazar yerleri gibi fiziksel mekanlardır (Eldem 2003:1). Oysa ki, oryantalist bakış açısından karmaşık ve düzensiz olarak gözükken ve gelişmemiş olarak kabul edilen İslam şehir yapılanması, ciddi ve insancıl bir kültürün yaşam pratiğini yansıtmaktadır. Kentin fiziksel yapılanması özel hayatın mahremiyetine duyulan saygı ile birlikte sosyal ilişkilerin gelişmesine de olanak sağlayan bir kültürel bakışı vurgular. Bunun güzel bir örneğini mezarlıkların konumlandırılmasında görmek mümkündür. İslam kentlerinde mezarlar şehir merkezinin uzağında değil, şehrin içindedir. Bu, İslam toplumunda yaşam ve ölümün içiçe görülmesinin doğal bir neticesidir, "...Batı'da olduğu gibi mezarlıklar sabit ev sahiplerinin mülkü değildir." (Armağan 1999:541).

Şehir – İslam şehri ayrımının üzerinde temellendirildiği bir diğer nokta ise, İslam şehrinde kurumsal ilişkilerin mevcut bulunmamasıdır. Bu anlamda, İslam kültürünün kurumsallaşma ve standardizasyon yeteneğinin fazla olmadığı öne sürülür. Bu görüş de, oryantalist bakışın kendi dışındaki kültürleri değerlendirirken düştüğü yanılgılardan biridir. İslami yönetim geleneğinde kurumlar ile fertlerin ilişkisini belirleyen temel unsur, insan ve onun ihtiyaçları, beklentileri ve tutumudur. Denebilir ki kurumlar ile fertlerin karşılıklıya kaldığı, katı kuralların egemen olduğu bir idare sisteminden çok daha farklı olarak esnek, pratik ve insani bir tutum söz konusudur. Önemli olan ilişkilerin düzenli olarak yürümesi, karşılaşılan sorunlara pratik çözümler bulunabilmesi ve şehir sakinlerinin ihtiyaç ve dileklerinin karşılanabiliyor olmasıdır. İslam şehrinde halk ile idare arasındaki ilişki kısaca şu şekilde ifade edilebilir: "(İslam şehri) cemaat ile iktidar arasında durmaksızın *yinelenen* ve hiçbir zaman *kurumsallaşamayan* kavganın toprağa kazınmış yazıtıdır." (Armağan 1999:542).

Kısaca toparlamak gerekirse, İslam şehrinin "şehir" kavramının çevresel bir uzantısı ya da kötü bir taklidi olan kaotik, düzensiz ve gelişmemiş bir yapı olarak kabul edilmesinin altında yatan sebep, bir çok konuda olduğu gibi kavramın Batı kültüründe oluşturulması ve dolayısıyla içinin Batılı kuramcılar tarafından Batılı örnekler esas alınarak doldurulmasıdır. Bu nedenle şehir ya da kent denildiğinde hemen herkesin aklında canlanan model, Batı coğrafyası dışında görülememektedir. Yukarıda verilen küçük örneklerden de çıkarılabileceği gibi, kavramlar zaman, mekan ve toplulukların ait olduğu kültür çemberi çerçevesinde yeniden yapılandırılmalı ve tanımlan-

malıdır. Bu şekilde düşünüldüğünde İslam şehri kavramı da, bu kültürü yaşayan ve taşıyan mekanizmalar üzerinden tanımlanmalı ve örneklendirilmelidir.

Bu tartışma ışığında, tarih sahnesine göçebe bir toplum olarak çıkan, Batı medeniyeti ile çağdaşı birçok topluluktan daha yakın ve sürekli ilişkiler kuran, bir taraftan da İslam geleneğinin teoride ve pratikte en önemli taşıyıcısı olan Osmanlı'nın şehirle olan serüveni incelenmeye değerdir.

Bir Osmanlı şehri nasıl ortaya çıkar, hangi unsurlardan oluşur? Bu sorunun her dönem için geçerli ortak bir tanımını yapmak oldukça zordur. Her dönem ve her bölge için farklı saikler ve farklı özellikler ön plana çıkmış olabilir. Dolayısıyla tüm şehirler için geçerli olacak reçete misali tanımlardan öte, incelenecek dönem ve bölgenin genel eğilimleri, koşulları, beşeri ve coğrafi topografyası ve hatta siyasi olayları göz önünde bulundurularak, bölgeye özgü tanımlamalar ve çözümler yapılması daha uygun görülmektedir. Mesela 16. ve 17. yüzyıllar söz konusu olduğunda (Faroqhi 2000:12)³, şehir kavramının en gözde kriterlerinden biri olan nüfus, yani belli bir nüfustan fazla kişinin yaşadığı yere şehir denmesi, bu dönemdeki Osmanlı şehirleri için her zaman geçerli olmayan bir kriter olarak kalmaktadır. Zira kimi durumlarda nüfus bakımından küçük bir yerleşim biriminin çeşitli nedenlerle şehirselleşmiş özellikler taşıdığı ve şehir olarak kabul edilebileceği görülür. 16. yüzyıl sonunda Silifke'nin çizdiği tablo buna iyi bir örnektir. Vergi ödeyen nüfusu⁴ yüz kişinin altında olmasına rağmen iki kalesinin yanında, çeşitli vakıf dükkanlarının bulunduğu ve İçel sancakbeyinin ikamet ettiği Silifke tam bir şehir kompozisyonu çizmektedir. Bu nedenle, sadece nüfusa odaklanmak yerine, incelenecek olan yerleşim biriminin ekonomisi, idari işlevi gibi özelliklerine de bakılmalıdır.

Osmanlı şehri bağlamında bu özelliklerden hareketle genel bir çerçeve çıkarmak gerekirse; burada bir sancakbeyi ya da en azından bir kadı bulunmalıdır, pazar etkinliklerinin varlığına işaret eden vergiler hakkında bilgiler

³ Faroqhi bu çalışmasında Anadolu coğrafyasında, vergi veren nüfusu 400-1000 arasında olan yerleri küçük kentler, 1000-3000 arasındakileri orta büyüklükte kentler, 3000'den fazla olanları da büyük kentler olarak nitelendirmiştir. Çalışmasını orta büyüklükteki kentler üzerinde yoğunlaştırmıştır.

⁴ Dikkat edilecek olursa, Faroqhi, esas kriter olarak vergi veren nüfusu almıştır. Barkan'ın neredeyse bir standart halini almış olan hane halkı sayısına dair tezi düşünüldüğünde, ilgili dönemde Silifke'de yaşayan nüfusun gene de 500 kişiyi aşmadığı görülür.

bulunmalıdır, bu yerleşim birimindeki nüfusun çoğunluğunun tarım-dışı uğraşlarla ilgilendiği, geçimini bu yoldan temin ettiğine dair bilgi bulunmalıdır. Bu özellikleri haiz olan yerleşim birimi, Osmanlı şehir tarihi incelemelerinde şehir olarak adlandırılabilir (Faroqhi 2000:12). Mesele bu şekilde ele alındığında Osmanlı şehrinin Avrupa ile Asya şehir modellerinin (Baykara 1999:528,529)⁵ özgün bir sentezi olduğu görülür. İmparatorluğun hemen hemen tüm kurumlarında ve sistemlerinde olduğu gibi Türk, İslam ve Bizans mirasından etkilenen, ancak hiçbirine tam olarak benzemeyen bir zihniyet şehirlerde ve şehirleşmede kendini göstermiştir. Mustafa Akdağ bu sentez içerisinde Türk kültürünün çok daha ağır bastığını kabul eder. Ona göre; Osmanlı şehri; Selçuklu dönemi kent kültürünün bir devamıdır. Devletin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar geçen süreç, Osmanlı kültürünün oturma sürecidir ve kurumlar, yönetim stratejileri yoğunlukla Selçuklu izlerini taşır. Bundan sonraki elli yıl içerisinde ise tam olarak Selçuklu'ya benzemeyen, Osmanlı'nın kendine özgü biçimleri yerleşecektir (Akdağ 1995b:27,28). Osmanlı şehrinin bir diğer kendine özgü özelliği ise 'kendiliğinden', daha doğrusu bir doğallık içinde gelişmesidir. "Şehir yekpare bir yapı olması yerine mescid, cami, mektep, tekke, kitaplık ve hamam gibi yapılar etrafında odaklaşmış, kendi kendini yöneten idari birimler, mahalleler olarak teşkilatlanmış bulunması....." bu doğal gelişimi ifade eder (Armağan 1999:542,543).

Bu noktada Osmanlı şehrinin ulu cami, kale ve çarşı etrafında kümelenildiği görülür (Faroqhi 2004:700). Camiler bu manzara içinde daha fazla ön plana çıkmaktadır. Günümüzde ağırlıklı olarak İslam dinine inanan kişilerin ibadet ettikleri yer şeklinde görülen camiler, deyim yerindeyse, Osmanlı şehrinin odak noktasını teşkil eder. O kadar ki, şehrin merkezine mahalleler, mahallelerin merkezine ise camiler konularak şehrin cami etrafında inşa edildiği bile söylenir. Burada hakim unsur, Ortadoğu şehirleşme geleneğidir⁶. Bu anlamda cami, sadece dini ibadetlerin yerine getirildiği bir mekan

⁵ Baykara Osmanlı şehrinin temellerini üç büyük medeniyetten etkilenmesinde bulur. Ona göre "...Osmanlıların 'şehir' konusundaki iki kökeni, temeli Selçuklu ve Bizans şehir kültürüdür." Bunun yanında Osmanlıların Halep, Şam, Kahire ve Bağdat'ı almaları Arap- İslam şehirciliğiyle tanışmalarını sağlamıştır. Baykara'ya göre; "Bu yeni güney sahası şehirleri, Osmanlı şehir hayatı için...üçüncü büyük etkeni teşkil eder".

⁶ İstanbul örneğinden hareketle İnalçık, Müslüman toplumun dinlerinin gereğini yerine getirebilmelerini ve bir İslam şehrinin kendilerine sağladığı imkanlardan ve hayat tarzından yararlanabilmelerini olası kılmak için şehrin İslami karaktere büründürülmeye çalışıldığını dile getirir. Temel prensip, şehrin inanç merkezleri

mekan değil, toplumun çeşitli sosyal tabakalarının bir buluşma noktası olarak kabul edilmiştir.

Camilerin yanında vakıflar da Osmanlı şehirlerinde önemli yer tutar. Vakfın şehre katkısı çift yönlüdür. Öncelikle vakıf, şehir insanı açısından sosyal bir cazibe merkezi niteliği taşır. Bünyesinde ibadethaneler, aşevleri, imarethaneler, hastaneler ve benzeri yapıları barındıran ve genellikle de bunları tek bir çatı altında toplayan vakıflar, şehir insanının günlük yaşamının vazgeçilmez unsuru halini alırlar. Bunun doğal sonucu, şehrin gelişim ve genişleme süreçlerinde vakıf külliyelerinin önemli merkezler halini almasıdır. Osmanlı şehrinde yaşayan herhangi bir insanın birçok beklentisine ve ihtiyacına yanıt verebilen bu bütünleşik mekanlar, çok doğal olarak Osmanlı şehir yapılanmasında hakim unsurlardan biri olarak karşımıza çıkarlar. Üstlendikleri bu sosyal işlevin yanısıra, şehre yaptıkları ekonomik katkı da vakıfları şehir hayatı için önemli hale getirir. Birden fazla işlevi olan bu yapıların işletilebilmesi ve tüm görevlerini yerine getirebilmesi için ciddi bir gelire ihtiyacı vardır. Hem görevlilerin ücretlerini ödemek, hem de vakfa ait olan çeşitli mekanların onarımını yapmak, hayır faaliyetlerini devamlı kılabilmek için vakfa ait iş yerleri ve dükkanlar yaptırılır. Bu yapılanma şehrin ticaretine ve fiziksel gelişimine katkıda bulunur (Yediyıldız 1999:28)⁷. Ayrıca bu canlı ticaret ortamı; şehre çeşitli bölgelerden tüccarların gelmesine, kültürlerin kaynaşmasına ve farklı malların şehir halkının beğenisine sunulmasına yol açmıştır. Bu durum da, kültürel ve sosyal anlamda bir gelişme yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

Batıcı, özellikle de Weberci yaklaşımın öngördüğünün aksine, Osmanlı şehrinde ticari ve ekonomik hayat da canlıdır ve şehrsel gelişimin göstergesi olarak ulaşımın kolay olması, hanların, bedestenin, kapalıçarşımın bulunması, pazar faaliyetinin gelişkin olması gibi ticari ve ekonomik ölçütler açısından bakıldığında Osmanlı şehirlerinin hareketli bir tablo sergilediği görülür. Bu anlamda, durmaksızın işleyen kervanlarla beslenen canlı ve hareketli bir ticaret ağının varlığı göze çarpmaktadır ve "...ortaya, kentler arasındaki yolculuk, göç ve ticari ilişkilerin oldukça yoğun olduğu bir kentsel toplum

etrafında yapılandırılması ve dini zorunluluklarla uyumlu hale getirilmesi yönündeki klasik Ortadoğu geleneğidir. İnalçık (1978:226).

⁷ Söz konusu makalesinde Yediyıldız, Osmanlı vakıflarını detaylı bir biçimde ele alır. Özellikle vermiş olduğu rakamlar oldukça çarpıcıdır. Barkan'dan alıntılanarak verdiği Fatih külliyesine dair veriler, bu durumu örnekler. Buna göre, Fatih külliyesinin akarı olarak İstanbul ve Galata semtlerinde 4250 dükkan, 3 iş hanı, 4 hamam, 7 köşk, 9 bahçe ve esnaf çarşısı ile 1130 ev yaptırılmıştır.

tablosu..." (Faroqhi 2000:90) çıkar. İmparatorluğun sırf Anadolu'daki şehirlerinde 158 tane (Faroqhi 2000:380) pazar ve çarşı mevcuttur ve bunlar arasında süregiden alışveriş, şehir hayatının en önemli dinamiklerinden biri halini alır. Konumlanma açısından bakıldığında, çarşı ve pazar yerlerinin şehrin merkez noktalarında oluşturulduğu ya da süreç içinde merkezin oralara kaydığı görülür. Bu doğaldır. Zira cami ve pazar yeri, Osmanlı şehrinin üzerine oturduğu iki ana unsurdur (İnalçık 1978:227). İnalçık, bu durumu da Ortadoğu şehir anlayışının bir yansıması olarak görür: "*The 'Ottoman' character of Istanbul sprang not only from the Muslim ideal but also from the traditional Middle Eastern view of state and society, a way of life characterized by the existence of a thriving class of merchants and craftsmen under the governance of a class of military administration....This tradition demanded the construction for the merchant class of a bezzazistan, near which were the caravansarais where the merchants lodged. The members of the principal crafts were gathered in the shops which constituted the great carshi around the bedestan, each craft being concentrated systematically in one suk or carshi...Various central "markets" for basic commodities were established, in order to ensure the authorities' control of the importation and distribution of the raw materials needed by the craftsmen....These 'markets' were called kapan...*" (İnalçık 1978:226).

Özetlemek gerekirse, Osmanlı şehrinin cami, pazar, vakıf üçlüsünün odak noktasını ve çekim merkezini oluşturduğunu ve kendisine temel olarak mahalle tipi yapılanmayı almış bir yerleşim modeli olduğunu söylememiz mümkündür. Bizans, İslam ve Selçuklu medeniyetlerinin mirasını taşıyan bu şehir, hepsinden parçalar taşısa da, kendi özgün niteliklerini de bu karışıma eklemeyi başarmış ve deyim yerindeyse, nevi şahsına münhasır bir şehir yapısı ortaya çıkarmıştır⁸. Bu şehirde cami ön planda gözükse de, birçok gayrimüslim unsur da aynı şehrin sakini olarak yaşantısını sürdürmektedir. Canlı bir ticari ve ekonomik hayat mevcuttur. İstanbul dışında kalan şehirlerde merkezi otoritenin varlığı çok fazla hissedilmez. Özellikle payitahttan uzak şehirlerde neredeyse özerk sayılabilecek bir idari mekanizma mevcuttur. Şehirlerin fiziksel yapılanması dağınık ve karmaşık⁹ görünse de,

⁸ Osmanlı kentinin kendine özgü yapılanması ve estetiği üzerine daha fazla bilgi için bkz. Ökten (1999:29-38).

⁹ Bu, "karmaşık görünüm" tanımlaması, daha çok Osmanlı şehrini Arap kültürünün önemli bir taşıyıcısı sayan Batılı gözler için geçerlidir. Oysa Osmanlı, bir devlet olarak tarih sahnesine çıktığı günden itibaren, etkilenmiş olduğu diğer kültürlerin şehir pratiklerini kendine uygun bir düzene sokmuştur. Bu düzeni en çarpıcı bir şekilde ifade eden, Selçuklu ve Osmanlı sürecini çok iyi tahlil eden tarihçi Mustafa

aslında kendi içinde tutarlı ve Osmanlı toplumunun ihtiyaç ve beklentilerine uygundur. Örneğin, başka kültürlerden insanlara anlamsız ve şaşırtıcı gözükken çıkmaz sokaklar aslında bir sokağın ya da mahallenin güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olur. Şehir genişlerken merkezi otorite genişlemenin belli kurallar dahilinde olması için çaba gösterse de Batıdaki örneklerinden farklı olarak Osmanlı şehri kendiliğinden ve ihtiyaçlara göre genişler ve bu da genişleme sürecine esnek bir yapı kazandırır¹⁰. Dolayısıyla Weber'in tanımlaması üzerinden ya da bu tanım etrafında gelişen Batılı çalışmalar açısından bakıldığında "şehir" kavramını tam doldurmayan ve belki ancak İslam-şehri denen "kaotik" bir geleneğin uzantısı sayılabilecekken, Osmanlı şehri, döneme, coğrafyaya ve kültürel unsurlara öncelik veren bir bakış açısıyla ele alındığında hem genel kriterleri sağlayan hem de özgün bir yapı meydana getirebilen bir sentez olarak görülebilir. "Osmanlı-şehri" denildiğinde, oryantalist bakışın ima ettiği "öteki olan/ farklı olan" ya da "taklit eden/az gelişmiş" bir şehir değil tam olarak bu sentez anlaşılmalıdır.

Osmanlı şehri kavramının altını doldurmak bu hacimde bir çalışma içerisinde mümkün değildir. Buraya dek altı çizilen noktalar ancak konuya bir giriş olarak nitelenebilir. Bununla birlikte, Osmanlı şehirlerinin gelişmesinde hangi unsurların etkili olduğuna değinmekte de yarar vardır. Bu unsurların incelenmesi ile Osmanlı şehirlerinin "kendine özgü" gelişim süreçleri daha ayrıntılı olarak takip edilebilir. Bu incelemeler kavramların ve tanımların döneme özgü olarak açıklanmasında ve genellenmesinde yol gösterici olabilirler. Bu bağlamda Osmanlı şehirlerinin gelişiminde ayanların rolüne değinilecektir. Bu tercihin sebebi, Batı şehirlerinin gelişiminde oldukça önemli etkisi bulunan "seçkinler" in ve "burjuva sınıfı"nın faaliyetlerine ben-

Akdağ'dır: " Osmanlı devrinde 'hünkar kalesi'nden toplarını şehirlerin üzerine çevirmiş hazır bekleyen 'dizdar' ve onun 'kale erenleri', kaza kadısının dizinin dibinden kalkmayan ve ulufelerini hazineden doğrudan doğruya peşin akçe olarak alan şehir subaşılarının 'ases başıları' kumandasındaki 'ases bölükleri', köylerde oturmakla beraber, şehirlerin düzen ve asayişini korumada 'Gazi Padişahın' en sadık kuvvetlerini ifade eden kızıl börekli sipahiler (timarli) ile 'yaya ve müsellemler' (bunlar ilkin akbörekli idiler) devlet otoritesini bütün azametiyle ifade ediyorlardı". Akdağ (1995b:28).

¹⁰ Bunun güzel bir örneği, Baykara'nın makalesinde değindiği "şehre-küstü" isimli mahallelerdir. Ona göre, XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde birçok şehirde bu isim mahalle adı olarak kullanılmıştır. Bunun sebebi ise, şehir merkezinin gelen göçe cevap verecek kapasitesi kalmadığı için yeni gelenlerin şehrin nispeten dışında ve günümüz şehirlerinde görülen banliyölere benzer mahalleler kurmalarıdır. Baykara, bu tezini Bursa'da bulunan "şehre-küstü" isimli mahalle ile destekler. Konu hakkında bkz. Baykara (1999:533).

zer eylemlerin Osmanlı taşrasında 18. yüzyılda ayanlar tarafından gerçekleştirilmiş olabileceğine yönelik bir düşüncedir. Nihayetinde canlı bir organizma olarak nitelendirebileceğimiz şehirlerin, kendi sakinlerinin tercihlerinden, yaşam biçimlerinden ve idarelerinden bağımsız olarak biçim değiştirmeleri mümkün olamayacağına göre, bu sakinlerden idari, siyasi ve mali anlamda güce sahip olan seçkinlerin – bu çalışma kapsamında taşra seçkinleri olan ayanların faaliyetlerini incelemek önem taşımaktadır. Osmanlı kentlerinde hakim sınıflar, yaptıkları tercihler, hayat tarzları, sahip oldukları ekonomik ve politik güç ile şehir hayatının kuruluş, değişim ve gelişim süreçlerinde etkili roller üstlenmişlerdir.

Osmanlı şehrinin gelişmesinde ayanların rolü

Osmanlı şehrinin gelişme sebeplerinden bahsederken ekonomik faaliyetlerin bu süreçte oldukça önemli bir yer tuttuğunu belirtmiştik. Şehirde üretilen mallar, bunların üretim şekilleri, pazar olanakları, tüccarlar ve faaliyet alanları oldukça önem taşımaktadır (Ergenç 1988:670). Ayrıca her dönem ve her bölge için bu koşulların incelenmesi ve döneme özgü bir iç bakışla değerlendirilmesi gerekliliğini de ifade etmiştik. Bu iki önemli nokta ile birlikte, Osmanlı idarecilerinin daha doğru ifade ile seçkinlerinin şehirleşmedeki ve şehirlerin gelişimindeki rollerinin araştırılması önem kazanmaktadır. Osmanlı şehir tarihi incelemelerinde; şehir sakinlerinin şehrin olanaklarından nasıl yararlandıkları, yaşamlarını nasıl sürdürdükleri önemli bir bahis konusuyken, aynı zamanda şehrin gelişimine ya da dönüşümüne ne yönde katkıda buldukları da tartışılmaktadır¹¹. Bu noktada şehrin seçkinleri ve idarecilerinin yönetimi, yaşamları, faaliyetleri oldukça önemlidir. Çünkü doğal gelişimin ötesinde idarciler tarafından alınan kararlar bir şehrin ve insanların geleceğini şekillendirir. Osmanlı şehirlerinin nadir birkaç istisna dışında özerklik beratlarının olmaması sebebiyle, tarihsel incelemelerde doğrudan merkez tarafından yönetildikleri varsayılmış olmakla birlikte taşra kentlerinde ulema, mültezim ve yeniçeri komutanlarını

¹¹ Şehirlerdeki dönüşümün özellikle Anadolu'da, Celali isyanları döneminde pek çok köylünün kentlere doğru göç etmesi ile önem kazanan bir konu olduğu söylenebilir. Elbette bu yalnızca şahsi bir fikirdir. Celali isyanlarına dikkat çekmemizin sebebi, bu isyanlar neticesinde klasik dönem şehir örgütlenmesinin değişmesi ya da 'bozulması' dır. Köylerdeki çiftliklerini bırakarak/terkederek şehirlere akın eden köylü gençlerin medrese ve esnafın kapısında yığılması, köy ve kentin birbirini dengeleyen sosyal ve ekonomik bağı bozmuş, dönüştürmüştür. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Akdağ (1995a:115-251).

da kapsayan şehrin seçkinlerinin önemli bir hareket alanı bulunmaktadır (Faroqhi 2004:699)¹².

Klasik dönemde Osmanlı şehrinin idari kadrosu şu şekilde şematize edilebilir:

	Kadı	
<u>Halk Örgütü</u>		<u>Hükümet Örgütü</u>
Şehir Subaşı (Zaim)		Şehir Kethüdası
Asesbaşı (Asesler Kethüdası)		Mahalle Kethudaları
Asesler		Mahalle Bekçileri

Osmanlı şehrinin klasik dönemdeki sosyal yapısını toplum içindeki önemlerine göre şematize etmek gerekirse, ilk sırayı ayan ve eşraf alır. Bu kesim klasik dönemde devlet ile halk arasında bir sözcü görevi gören ve yeri geldiğinde halkı temsil eden kişilerdir. İkinci sıraya hükümet mensupları konulabilir. Bu grup 'müderisler, vakıf nazırları ve maliye memurları, asker şefleri, polis amirleri (subaşılar ve asesbaşılar) ve benzeri kimselerdir.' Ancak bunlar içerisinde en yetkili olan ve tüm kademelerin üzerinde bulunan kadıdır. Üçüncü sırayı ise esnaf ve tüccar zümresi oluşturur. Son sırada halk, işçiler ve çıraklar sayılabilir (Akdağ 1995b:29-30).

18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun bir çok kurumunun değiştiği bir süreci tanımlar. Taşra idaresinin ve yöneticilerinin geçirdiği değişim, bu döneme damgasını vurmuş denilebilir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelen mali bunalıma karşı alınan tedbirler, iltizam ve malikane usulünün yaygınlaşması, ekonomik ve siyasal gücün kısmen taşraya kayışına neden olmuştur¹³. Ekonomik bunalıma ek olarak yine 16. yüzyıl ortalarından itibaren köylünün silahlanması, köyden kente göçün yoğunlaşması ve neticede eşkıyalık faaliyetlerinin artışıyla, taşra seçkinlerinin askeri kadrosu tamamlanmış olur. Dolayısıyla, 18. yüzyılda karşımıza çıkan taşra seçkinleri, ayanlar, artık klasik dönemdeki görevlerinden ya da konumlarından çok daha başka bir şeyi ifade ediyorlardı. Kısaca siyasi, mali ve sosyal

¹² Bu hareket alanı sebebiyle Faroqhi, Osmanlı kentlerini 'yarı-bağımlı' bir statüde görmektedir. (Faroqhi 2004:700).

¹³ İltizam ve malikane usulü ile mültezimlere devredilen yalnızca vergi toplama görevi değildir. Genişçe bir bölgenin ekonomik sorumluluğunu alan bu kişiler idari görevleri de üstlenmişlerdir. Bir çok ayanın voyvodalık görevini de üstlenmiş olması bunun bir göstergesidir. (Uzunçarşılı 1942:6)

sahada taşranın yeni efendileri onlardı. Bu dönemde özellikle Balkan sahasındaki ayanlar, son derece etkin ve yetkindiler¹⁴.

Aynı dönemde, bugünkü Bulgaristan sahası söz konusu olduğunda, Tuna kıyısında konuşlanmış üç büyük ayanın Tuna'nın güneyinden Ege Denizi'ne kadar olan bölgeyi hakimiyetleri altında tuttıkları söylenebilir. Bu ayanlar Vidin'de Pazvantoğlu Osman, Rusçuk'ta Tirsinikli İsmail ve Silistre'de Yılıkoğlu Süleymandır (Uzunçarşılı 1942:3). Bunlardan ikisi, Pazvantoğlu ile Tirsinikli, Vidin ve Rusçuk merkez olmak üzere oldukça geniş bölgelere hükmederler ve önemli ölçüde servet birikimine sahiptirler. Dolayısıyla şehirlerin gelişimine yerel yöneticilerin katkısını tartışmak için iyi birer örnek teşkil ederler.

Vidin şehri M.Ö. 3. Yüzyılda kurulmuştur¹⁵. Tuna'nın sağ tarafında, bugünkü Bulgaristan'ın kuzey-batısında yer alır. Romalılar döneminde Bononia, 11. yüzyılın başına kadar Budin ya da Bdin olarak adlandırılan şehir, askeri ve idari bir merkezdir. 13. Yüzyılın ikinci yarısında şehir Vidin Prenslığı'nin ve daha sonra Vidin Krallığı'nın ana şehri haline geldi¹⁶. 1398'de Osmanlı egemenliğine girdi (Herbert 1896:14). En önemli liman şehirlerinden biri olan Vidin, bir ticaret merkezidir¹⁷.

Pazvantoğlu Osman, 1758'de Vidin'de doğmuştur. Aslen Tatar olduğu söylenen bu zatın mensup olduğu aile, mazide Bulgaristan'ın fethine de katılmıştır. Osman'ın babası Ömer Ağa, Vidin'in saygın kişilerinden biriydi. Osmanlı-Rus savaşı esnasında gösterdiği başarı sebebiyle Bursa ve Kırsa köylerinin timarı ile ödüllendirildi. Bu olaydan sonra servetini artıran Ömer Ağa¹⁸, sahip olduğu toprakları ile bölgenin en zengin ağası haline gelmiştir. Ancak bu arada keyfi davranışları sebebiyle devlet tarafından cezalandırılmış, idam edilmiştir. Oğlu Osman bu sırada kaçarak kurtulmuş, ancak daha sonra Avusturya savaşlarında gösterdiği başarılar sebebiyle Vidin'e

¹⁴ Özellikle Balkan sahasında, 18. yüzyıl taşra seçkinleri ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. (McGowan 2004:781-801; Sadat 1972). Ayanlık ve ayanların Anadolu ve Balkanlardaki faaliyetleri için bkz. Özkaya (1994), Uzunçarşılı, (1942), Nagata (1999).

¹⁵ Vidin şehrinin kuruluş tarihi hakkında farklı görüşler de mevcuttur. William Herbert, şehrin Romalılar tarafından 1. Yüzyılda kurulduğunu iddia etmektedir. (Herbert 1896: 2).

¹⁶ http://vidin.iwebland.com/municipalityeng/inform/index_eng.php.

¹⁷ http://vidin.iwebland.com/municipalityeng/inform/index_eng.php

¹⁸ Yücel Özkaya, Ömer Ağa'nın bir dönem Vidin'e Nazır olarak atandığını iddia etmektedir. Özkaya (1983:32).

dönmesine izin verilmiş ve babasının topraklarından bir kısmı kendisine iade edilmiştir. Vidin'e bu şekilde yerleştikten sonra Pazvantoğlu Osman hızla servetini ve gücünü artırmıştır. Neticede 1790'ların ortalarına gelindiğinde, Vidin'in tek hakimi olmuştur denilebilir. Ancak, kendi hakimiyet alanını ve gücünü artırmak için giriştiği faaliyetler hem Tuna boyundaki en önemli rakibi olan Tirsinikli İsmail Ağa'yı, hem de hükümeti rahatsız etmiştir. 1798'de devlete karşı son isyanında da hükümet kuvvetlerini yenmiştir. Osman'ın istediği vezaret olduğu için, devlet bu rütbeyi kendisine verdiğinde hem isyan hareketleri son bulmuş, hem de Vidin bölgesinde eşkıyaların ya da dış devletlerin saldırılarına karşı sınırlarını ve halkını savunmuştur (Eren 1964:532-535; Zens 2002:91,103; Özkaya 1983:32,33,101).

Pazvantoğlu'nu, merkeze ve onun otoritesine bazı durumlarda karşı çıkmış biri olarak, devleti ve devletin kutsallığını, otoritesini temel alan tarih yazımı içerisinde bir asi, bir düzen bozucu ya da bir zorba 'derebeyi' olarak görmek mümkündür¹⁹. Ancak bu bakış açısı oldukça tek yanlıdır ve eksiktir. Vidin'e hakim olduğu süre boyunca Pazvantoğlu Osman bölgenin kalkınması için çeşitli imar faaliyetleri başlatmış, Vidin'i ve havalisini bayındır bir hale getirmeye çalışmıştır. Batı'dan birçok yenilik getirmiş, Vidin'i camiler, yollar ve binalarla güzel ve gelişmiş bir kent biçimine sokmuştur (Eren 1964:535; Herbert 1896:26). Özkaya'nın ifadesiyle Vidin'e yerleştiği günden beri Pazvantoğlu'nun düşüncesi "...yeni bir atılım ile halkına endüstri ve ticaret kaynakları sağlamak, ziraati canlandırmak, çok kuvvetli bir donanma yapmak..." dır (Özkaya 1983:34).

Pazvantoğlu'nun Vidin bölgesine böylesi yatırımlar yapmasının ardında, kendini bir yönetici olarak ve hatta bir "efendi" olarak algılaması aranabilir. Bir "efendi"nin tebaasına karşı koruyucu ve kollayıcı olması, onun kendini halkın gözünde meşru kılmasını sağlayabilir. Pazvantoğlu'nun bölge halkı ile olan ilişkilerine bakıldığında, onun, bir 'zorba' olarak anılmaktan çok sevilip, sayıldığı ve desteklendiği görülür. Mesela Pazvantoğlu Osman'ın

¹⁹ Bu bakış açısına örnek olarak Yücel Özkaya'nın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)* isimli eserinde Pazvantoğlu'nun faaliyetlerini anlatırken kullandığı ifadeler gösterilebilir (Özkaya 1983:32). "Çünkü, Pazvand-Oğlu dağlı eşkıyasını korumuş, onları kendi emrine almış, bizzat onlarla birlikte Devlete karşı savaşmıştır." (Özkaya 1983:34). "Aslında Pazvand-Oğlu-Osman, Devletin zayıf durumundan yararlanarak isyan eden bir asidir.", (Özkaya 1983:45). "Paspan oğlu ilk isyanından sonra da uslu durmamış, zulümlerine devam etmişti..... Paspan oğlu Osman büsbütün şımarmış,...Niğbolu kalesini zapt ile pek çok kişiyi idam ettirmiş..."

devletle karşı karşıya geldiği çatışmaların ertesinde, onun affedilmesi ricasını içeren, Vidin halkından pek çok kişinin imzaladığı mahzarlar İstanbul'a gönderilmiştir (Özkaya 1983:58; Zens 2002:92; Hatt-ı Hümayun:2941/C). Her ne kadar bu mahzarların yazımında, Pazvantoğlu gibi bir güce karşı çıkmanın halk ve bölgenin seçkinleri üzerinde yarattığı psikolojik baskı ve korkunun da etkisi olabileceği gibi, kendilerini kollayan güçlü bir yerel beyi, artık etkisi çok az hissedilen ve bölgeye ciddi bir askeri operasyonla bile giremeyen merkezi güce karşı tercih etmiş olmalarının da önemli bir saik olması mümkündür. Pazvantoğlu'nun halkını koruyan, kollayan tutumuna bir örnek de, vezaretinin iadesinden sonra halkın ödeyemediği vergileri kendi hazinesinden tamamlayıp merkeze göndermesinde bulunabilir (Eren, 1964: 535). Bölgesinde bulunan Müslüman ve gayrimüslüm halka karşı iyilikseverliği, hoşgörüsü ve yardımlarını esirgemeyişi gibi özellikleri onu halkın bilincinde iyi bir noktaya yerleştirmiş olmalıdır ki, bugün hala iyi hatırlanan bir tarihsel kişilik haline gelmiştir (Herbert 1896:26,27; Eren 1964:535)²⁰.

Bu çalışmada ele alınan bir diğer şehir Rusçuk'tur. Rusçuk, eski Osmanlı metinlerinde *Urusçuk* olarak anılmaktadır. Bulgarca adı ise *Ruse*, *Rousse*, *Ryce*'dir. Tuna'nın en önemli geçit noktalarından biri olan kent, ayrıca önemli bir liman kentidir. Bugünkü Bulgaristan topraklarının kuzeybatısında Tuna boyunda yer almaktadır. Tıpkı Vidin gibi Romalılar zamanında kurulmuş olan şehir, o dönemde *Prisca* adını taşımaktadır. Rusçuk 1393'de Yıldırım Bayezid tarafından fethedilmiş ve Osmanlı egemenliğine girmiştir. Osmanlı hakimiyetinde hızla gelişen kent 16. asrın başlarında ulaşım, ticaret, sanayi ve askeri açıdan çok önemli bir merkez haline almış ve bu açıdan ön plana çıkmış olan Niğbolu ve Silistre gibi bölgeleri geride bırakmıştır. 18. yüzyılda bu bölgede yün, ipek, deri ve tütün ticareti yaygın olarak yapılmaktadır (Babinger Tarihsiz:784,785).

18. yüzyılda Rusçuk bölgesine hakim olan ayan Tirsinikli İsmail'dir. İsmail, Ruscuk ayanı Tirsiniklioğlu Ömer'in kardeşidir. Ömer, reayaya eziyet ettiği için idam edildikten sonra, İsmail adamlarıyla birlikte Rusçuk ve Zıştoy etrafında üç sene kadar eşkıyalık yapmıştır. Eflak Voyvodasının yardımlarıyla affedildikten sonra, 1796'da Rusçuk ayanlığını ele geçirmiştir. 1800'de Padişahın kız kardeşi olan Şah Sultan'ın Tırnova'daki mukataalarının voyvodalığını da almıştır. Ayrıca, eşkıya üzerine yararlı hareketler ger-

²⁰ Eren makalesinde (1964), Pazvantoğlu'nun yaşadığı dönem içerisinde oldukça sevilip sayıldığını ve hatta ününün Ege adalarındaki denizcilerin şarkılarına kadar yansıdığını söyler. s.534

çekleştirdiği için çeşitli toprakları malikane olarak ele geçirmiştir. İsmail, devletin Rumeli eşkıyalarını ve Pazvantoğlu'nu ortadan kaldırmak için başvurduğu ayanlardan biridir aynı zamanda. Pazvantoğlu'nun Rusçuk bölgesine doğru ilerlemesini engellemek, doğal olarak öncelikle kendi hakimiyet alanını korumak için gereklidir. Aynı zamanda Silistre ayanı Yılıkoğlu Süleyman'a karşı da aynı amaçla harekete geçmiştir. Pazvantoğlu Osman'ı durdurmak için yaptığı çalışmalar sebebiyle, kendisine, talep ettiği kapucu-başılık rütbesi verilmiştir. Tirsinikli, sayısı 40'ı geçen kazalarının tamamında işleri kendi elinde toplamış ve tayin ettiği ayanlar aracılığıyla bölgeyi yönetmiştir. İlk zamanlarda yalnızca Rusçuk ayanı ve Tırnova Voyvodası iken, kısa sürede Zıştoy, Hazergrad, Osman Pazarı, Şumnu, Pravadi, Varna, Dobruce, Burgaz, İslimye ve Eski Zağra bölgelerini ve Köstence'den Midye'ye uzanan kıyı boyunu ele geçirmiştir. Tirsinikli'nin bu yayılmacı hareketleri karşısında, merkez Silistre ve çevresini rahat bırakması konusunda kendisini defalarca uyarılmış, ancak harekete geçmemiştir. Tirsinikli istemediği için bölgeye giremeyen Silistre valisi, bu konunun halli için üzerine harekete geçecekken, İsmail 1806'da kimliği bilinmeyen kişilerce öldürülmüştür (Uzunçarşılı 1942:8-32; Bakardjieva 1999:632,633).

İsmail Ağa, tıpkı Pazvantoğlu'nun yaptığı gibi bölge halkının istek ve arzularını dikkate almıştır. Ticaret yollarını koruması, yerli üreticiyi savunması, 18. yüzyılın kaotik ortamında güvenli bir yaşam alanı ve iş güvencesi sağlaması gibi özellikleri nedeniyle bölge halkı tarafından kabul gören ve daha sonra sevilen bir ayan olmuştur. Bölgesinde yaptığı ticari faaliyetler neticesinde Rusçuk, dönemin oldukça önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Nitekim şehir, pazarlarında her türlü malın bulunduğu, her şeyin bol olduğu bir kasaba halindeydi. Yabancı tüccarlar Rusçuk'ta ofisler açmışlardı ve Rusçuklu tüccarlar da yurtdışı ile sürekli bir bağlantı içerisindeydi. Bu gelişmiş ticaret sayesinde şehirde Avrupa'dan getirilen çeşitli mallar bolca bulunabiliyordu ve bu sayede hem yaşam standardında bir gelişme, hem de zevklerde, tüketim alışkanlıklarında bir değişim söz konusu oluyordu (Bakardjieva 1999:633,635).

Bunun yanında İsmail'in gayrimüslimlere karşı hoşgörülü yaklaşımı ve hatta ticaretle uğraşanları desteklemesi hem bölgenin kalınmasını sağlayan bir unsur oluşturdu hem de İsmail'in halk arasında popülerite kazanmasını sağlamıştır. Şehirdeki tüccarların yurt dışı pazarlar için üretim yapmaları, malların kalitesini artırmıştır (Bakardjieva 1999:636).

Bu gelişmiş mali düzey şehrin mimarisine de yansımıştır. Camileri, yüksek minareleri çeşmeleri, dükkanları ile Rusçuk döneminin pek çok kentinden daha çekici bir görünüme sahiptir. Bu durum bölgeyi gezen seyya-

hların yazılarına da yansımıştır. "Çin tarzında inşa edilmiş evler ve çok renkli bir şekilde boyanmış yüksek minareler, evler, villalar, bir çok yeni şeyle birlikte, yarım milden uzun nehir boyunca canlandırılmıştı". 1797 yılında, İngiliz John Jackson, Hindistan'dan dönerken Rusçuk'u ziyaret etmiş ve burasını, Liverpool kadar büyük ve sık nüfuslu bir yerleşim yeri olarak yazmıştı". Tirsiniklioğlu aynı zamanda su sağlama sistemi ve saat kulesinin yapılması gibi önemli inşa faaliyetlerine de girişmiştir (Bakardjieva 1999:637).

Sonuç

Şehir kavramı üzerinde tartışırken ilk problem şehrin tanımı konusunda yaşanır. Hangi özelliklere sahip yerleşim birimine şehir denir? Hangi parametrelere sahip olan yerleşim birimi kasaba ya da kent olarak adlandırılabilir? Şehirleşme denilen gelişim nasıl bir süreci tanımlar? Tüm bu soruları cevaplama çabasının temelinde belki de tüm bilimlerde olduğu gibi genel bir tanıma, genel bir çerçeveye ve en temelinde genel-geçer bilgiye ulaşma çabası yatmaktadır. Tarih bilimi söz konusu olduğunda, beşeri bilimlerin kavramlarını kullanarak yapılan çalışmalarda bu tür tartışmaların yaşanmaması mümkün değildir. Şehir tanımını daha çok sosyologların yapması ve üstelik bu kuramların ve tanımların Batılı bilim adamlarınca oluşturulmuş olması, tarihsel bir çalışmada bu kavramların uyarlanmadan kullanılmasını engellemektedir. Tarih bilimi çerçevesinde, her tanım, incelenecek konu üzerinden dönemine ve mekanına göre yeniden yapılmalıdır. Dolayısıyla, tarihsel çalışmalarda, şehir tanımının çalışılan bölgeye özgün olarak içi doldurulmalıdır denilebilir. Ancak, tüm Osmanlı şehirlerinde görülen ortak özelliklerden mesela cuma camii, pazar yeri, kapalı çarşı vb.- de bahsedilebilir.

Şehir tanımıyla birlikte bir yerleşim birimini şehirleştiren unsurlar şehir tarihi çalışmalarının en önemli konuları arasında sayılabilir. Ekonomik, idari, askeri özellikleri bölgenin kentleşmesine sebep olan unsurlar arasında sayılabilir. Bu saiklerin birinde ya da bir kaçında yaşanan gelişme, yerleşim biriminin kentleşmesine yol açabilir. Kentin seçkinleri, idarecileri genellikle bu gelişmede oldukça önemli rol oynarlar. Çoğu zaman kendi çıkarları için yaptıkları ticari yatırımları, imar faaliyetleri ya da sanatsal eğilimleri, hakim oldukları bölgenin bayındır hale gelmesine zemin hazırlar. Vidin ve Rusçuk örneğinde görülen, daha çok ticari ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak şehirlerin büyümesidir. 18. yüzyılda, Osmanlı taşrasının genelinde hakim olan ayanlar; Vidin'de Pazvantoğlu Osman, Rusçuk'ta Tirsinikli İsmail, kendi hakimiyetlerini pekiştirmek, servetlerini geliştirmek, güçlerini artırmak gibi farklı sebeplerle ticari faaliyetlere girişmişlerdir. Özellikle Avrupa ile girişilen bu ticari ilişki hem bölgelerin ekonomik gelişmesini sağlamış, hem de Avrupa kültürünün ve mallarının bölgeye girişini kolaylaştırmıştır. Bu yolla

bölge insanları için kültürel anlamda farklı bir dünya ile ilişki kurma kanalı açılmıştır. Üstelik tüketim alışkanlıklarının değişmesiyle birlikte yaşam standardının da yükseldiği, en azından farklılaştığı düşünülebilir. Ticari faaliyetin bu derece gelişmesi ve zevklerin değişimi, mimari yapılarında değişimini beraberinde getirmiştir. Netice itibarıyla 18. yüzyıl Osmanlı taş-rası söz konusu olduğunda, ayanların şehirlerin gelişimine oldukça önemli katkıların olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun* Dos.No: 70, Gömlek No: 2941/C.
 AKDAĞ, Mustafa, (1995a). *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası – Celali İsyanları*, İstanbul: Cem Yayınevi.
 AKDAĞ, Mustafa, (1995b). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2*, İstanbul: Cem Yayınevi.
 ARMAĞAN, Mustafa, (1999). “Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım”, *Osmanlı*, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 536-544.
 BABİNGER, Franz, (1964). “Ruşçuk”, *İslam Ansiklopedisi*, C.9, Ankara: MEB Basımevi, 784-787.
 BAKARDJIEVA, Teodora, (1999). “Kargaşa ve Yaratıcılık Arasında: XVIII. Yüzyılın Sonu ve XIX. Yüzyılın Başında Bir Taşra Kasabasının Hikayesi”, *Osmanlı*, C.5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 631-639.
 BAYKARA, Tuncer, (1999). “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?”, *Osmanlı*, Cilt 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 528-535.
 ELDEM, Edhem, Daniel GOFFMAN, Bruce MASTERS, (2003). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, (çev. Sermet Yalçın), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
 EREN, Cevat, (1964). “Pazvand-Oğlu”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: MEB Basımevi, 532-535.
 ERGENÇ, Özer, (1988). “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, Cilt 52, Sayı 203, Ankara: TTK Yayınları, 667-683.
 FAROQHI, Suraiya, (2000). *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
 FAROQHI, Suraiya, (2004). “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, İstanbul: Eren Yayıncılık.
 HERBERT, William V., (1896). *The Chronicles of a Virgin Fortress* Londra: Osgood, McIlvaine & Co.
<http://tdk.org.tr/tdksozluk/SOZBUL.ASP?GeriDon=0&EskiSoz=&kelime=%FEehir>
http://vidin.iwebland.com/municipalityeng/inform/index_eng.php.
 İNALCIK, Halil, (1978). “İstanbul”, *The Encyclopedia of Islam*, Leiden: E.J. Brill, 224-248.
 MCGOWAN, Bruce, (2004). “Ayanlar Çağı, 1699-1812”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, İstanbul: Eren Yayıncılık.

- NAGATA, Yuzo, (1999). *Muhsinzade Mehmed Paşa Ve Âyânlık Müessesesi*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- ÖKTEN, Saadettin, (1999). "Osmanlı Kentinde Estetik Üzerine Deneme", *Osmanlı*, C.10, Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- ÖZKAYA, Yücel, (1983). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi.
- ÖZKAYA, Yücel, (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara: TTK Yayınları.
- RAYMOND Andre, (1995). *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- SADAT, Deena, (1972). "Rumeli Âyanları:The Eighteenth Century." *Journal of Modern History*, XLIV,3.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1942), *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul: Maarif Matbaası.
- WEBER, Max, (1958). *The City*, (çev. ve ed. Don Martindale ve Gertrud Neuwirth), Illinois: The Free Press.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, (1999). "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi", *Osmanlı*, Cilt 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 17-33.
- ZENS, Robert, (2002). "Pasvantoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade 1791-1807", *International Journal of Turkish Studies*, Vol.8, No:182, s. 89-105.